پەیوەندی نێوان کۆمەڵ و ڕۆشنبیری

انور نجم الدين
ئامادەی کردووە

کۆمەڵ بەشێکە لە بەشەکانی جیهانی ماددی‌و لە یەکێتی‌یەکی عضوی کۆمەڵایەتی پێك‌هاتووە . . وە لەگەڵ پەیوەندی‌و کارتێکردنی ئاڵۆگۆڕی‌دا لەگەڵ سروشت‌دا ئەو دیاردە کۆمەڵایەتی‌یانەی بەخۆ گرتووە وەك سیفەتێکی تایبەتی بەخۆی لە سروشتی بێ‌گیانی‌و جیهانی گیان‌لەبەری جیائەکاتەوە ، کە یەکێ لەو دیاردانەش «ڕۆشنبیری کۆمەڵایەتی»یە . ڕۆشنبیری دیاردەیەکی تایبەتی‌یە بە کۆمەڵ‌و لەگەڵ بوونی مرۆڤ‌دایە . . . واتە لە پێش مرۆڤ‌دا ڕۆشنبیری نەبووە . . بەڵام ڕۆشنبیری تێگەیشتنێکی فراوانی هەیەو ئەتوانرێت لەگەڵ تەواوی قەوارەی کۆمەڵ‌دا بەراورد بکرێت ، چونکە هەر لایەنێکی چالاکی‌یەکانی مرۆڤ یان ژیانی کۆمەڵایەتی بگرین ، ئەم یان ئەو ڕەگەزەی ڕۆشنبیری لە خۆی ئاڵاندووە ، وە پێویستی‌ی بەراوردکردنی ڕۆشنبیریش لەگەڵ کۆمەڵ‌دا بۆ ئەوە کە شی کردنەوەیەکی تیئۆری گشتی بەدەست بهێنێت دەربارەی ڕۆشنبیری‌و دەوری لە چالاکی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانی مرۆڤ‌دا .

بۆ دەرخستنی واتای ڕۆشنبیری پێناسەی هەمەچەشنە هەیە . . . بەڵام ئەتوانرێت لەڕووی گشتی‌یەوە ، ڕۆشنبیری بە تێگەیشتنێك لە تێگەیشتنەکانی ڕۆژگاری نوێ‌و بەشێك لە زانستەکان دابنرێت ، ئەگەرچی چالاکی‌یەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی هەمیشە بەم یان بەو شێوە ، ڕۆشنبیری وەك گرنگترین مەسەلەیەکی کۆمەڵایەتی

دێنێته ناوو پێویستی شیکردنەوه وەك دیاردەیەکی تایبەتی ئەبینیّ ، چونکه رۆشنبیری تێگەیشتنێکه لەو تێگەیشتنانەی که سۆسیۆلۆژیا «علم الاجتماع» بەهۆیەوه چالاکی یەکانی مرۆڤ و ئاستی گەشەسەندنی کۆمەڵایەتی هەڵئەسەنگێنیّ .

تەواوی بوون دابەش ئەکرێت به دوو دەسته له دیاردەکان ، دیاردەکانی سروشت و دیارده رۆشنبیری یەکان ، کەواته بەکارهێنانی «رۆشنبیری» لەبری تێگەیشتنی کۆمەڵ و بۆ جیاکردنەوەی له جیهانی ئاژەڵ و نیشانەیەکی جیاوازو سەرەکی شێوازی بوونی مرۆڤه . وه هەر بەم مانایه جیاوازی نێوان دوو دەسته له دیاردەکان «سروشت و رۆشنبیری» ، جیاوازی یه لەنێوانی کرده خۆبەخۆکانی سروشت و کردەی ئەو چالاکی یانەی که ئەنجامی چالاکی یەکی هوشمەندانەو داهێنەرانەو نیشانکردی مرۆڤه . کەواته دروسته ئەگەر بڵێیت : رۆشنبیری پاشکۆی مێژووی کۆمەڵه بەکارهێنانی تێگەیشتنی رۆشنبیری ، ئیتر له قسەی ئاسایی یان زانستدا ، بەو واتایەی که بریتی بێت له تەواوی سەرئەنجامی چالاکی یه داهێنەرەکانی مرۆڤ ، مانایەکی تەواو ئەبەخشیّ . بەلام به مەرجێك بەکارهێنانی ، بەرەنگاری کردنی سروشت نەبێت به کۆمەڵ . واته سەرنج له سروشت سەرنجێکی ماتریالیزمیانه بێت و بەلام سەرنج له کۆمەڵ سەرنجێکی ئایدیالیستانه بێت .

بەلام ئەم تێگەیشتنەیش دەربارەی رۆشنبیری ، هێشتا هەر تێگەیشتنێکی گشتی یه . . چونکه شتی پێویست لێرەدا دەرخستنی رۆشنبیری و پەیوەندی یەتی لەگەڵ کۆمەڵدا .

هەندێك له دانەرەکان به مانایەکی تەسك رۆشنبیری تەنیا به داهێنانێکی روحی ، واته زانست و هونەرو . . . هتد ئەزانن . بەلام له راستی دا ئەم پێناسەیه جیاوازه له تێگەیشتنی فراوانی رۆشنبیری که سەرئەنجامی هەموو چالاکی یەکانی مرۆڤ ئەگرێتەوه «چ مادی و چ روحی» .

جیاکردنەوەی رۆشنبیری مادی له رۆشنبیری روحی شتێکی نسبی یه هەموو بەرهەمێکی مادی که دەستکردی مرۆڤ بێت ، لەپێش دا وەك (بیر) وەك داهێنانێکی روحی مرۆڤه ، چونکه داهێنانی روحی رەگەزێکی پێویسته له چالاکی یه مرۆڤایەتی یەکان . بەلام بێگومان بۆ ئەوەی هەر «بیر»ێك بێته دیاردەیەك که کارێکی کۆمەڵایەتی بگرێته ئەستۆ . . ئەوا پێویسته «شێوە» یەکی ماددی بپۆشێت . . ئیتر چ له زمان یان کتێب یان تابلۆیەك و کەرەسەیەك و . . . هتد .

کەواته ناتوانین تێگەیشتنی رۆشنبیری تەنها له رۆشنبیری روحی دا بەندبکەین ، چونکه هەردوو بەرهەمی رۆشنبیری ماددی و روحی ئەنجامی چالاکی یه مرۆڤایەتی یەکانن و هەردووکیان لایەنی هاوبەشیان هەیه له کۆمەڵدا .

بۆ نموونه : کەرەسەکانی بەرهەمهێنان بەرهەمێکی ماددی یەو به ئەرکێکی کۆمەڵایەتی ئێجگار گەورە له ئەرکەکانی هێزەکانی بەرهەمهێنەر هەڵئەسیّ . وه بەکارهێنانی کەرەسەکانی بەرهەمهێنانیش تەواوی رەگەزە رۆشنبیری به ماددی یەکانی تری وەك «کەرەسەی کار رێگاوبان . . جل و بەرگ . . هتد» هەمیشه هۆیەکن بۆ نوێکردنەوەی ئەو بەرهەمه ماددی یانەی که بەردەوام کۆمەڵ پێویستێتی . . ئەمەش لەپێناوی مانەوەی کۆمەڵ دا .

وه زانستیش بۆ نموونه که بەرهەمێکی رۆشنبیری روحی یه ، لایەنێکی تری بەرهەمه کۆمەڵایەتی یەکان پێك ئەهێنیّ و پێویستی یەکی فکری بوونی کۆمەڵه . کەواته له کاتێکدا که له کۆمەڵدا بەردەوام کردەی دروستکردن و بڵاوکردنەوەو دابەشکردنی بەرهەمی چالاکی یه ماددی و روحی یەکان دووپات ئەبێتەوه . . هەر لەو کاتەدا بەردەوام دەسکەوتی بەرهەمه ماددی یەکان هەمیشه له نوێبوونەوەدان ، ئەمەش به مەبەستی «استهلاك» کردنیان . وه ئەمه له کۆمەڵگای هاوچەرخ دا شێوەی شت وەکی بازاری «بضاعة» وەرئەگرێت که له رێگای بازرگانی یەوه دابەش ئەکرێت . بەلام دەسکەوتی بەرهەمه روحی یەکان له رێگای سیستەمی پەروەردەو فێرکردن و راگەیاندنەوه بڵاوئەکرێتەوه .

هەر بۆیه سەیر نی یه که برجوازی یەتیش بەردەوام هەوڵ ئەدات که بەرهەمه روحی یەکانیش ملکەچی یاساکانی گەشەسەندنی سەرمایەداری بکات . وه هەر ئەمەیشه که ناکۆکی چینه

کۆمەڵایەتی یەکان لە کۆمەڵگا جینایەتی یەکاندا مەیدانی بەرهەمە ڕوحی یەکانیش ئەگرێتەوەو ناوەڕۆکی ڕۆشنبیری فیکری مۆرکێکی چینایەتی ئەگرێتە خۆ.

کارتێکردنی ئاڵوگۆڕی نێوان زاتو ڕۆشنبیری :

جیابوونەوەی مرۆڤ لە جیهانی ئاژەڵو دروستبوونی یەکێتی یەکی، کۆمەڵایەتی، خۆی لە خۆیدا بەستراوە بە دەرکەوتنو گەشەسەندنی شێوازە تایبەتی یەکانی مرۆڤەوە لە چالاکی یەکی هۆشمەندانەدا.. کە بەبێ ئەمەنەبوونی کۆمەڵو نە پێشکەوتنی بەدی نایەت، هەر بۆیە کارلێکردنی ئاڵوگۆڕی بەردەوامی نێوان زاتو ڕۆشنبیری مەرجێکە لە مەرجەکانی چالاکی کۆمەڵو گەشەسەندنی.

چەشنی پەیوەندی یە مرۆڤایەتی یەکان –
پەیوەندی ئابووری و سیاسی – پەیوەندی ناو چینێکو نێوان چینەکان – پەیوەندی یەکانی ناوەوەو دەرەوە – پەیوەندی خێزانداریتیو گوزەرانو.. هتد.. هەمیشە هەموو مرۆڤێك وەك تاکە کەس «فرد» ڕووبەڕووی بە پێویست بینینی ڕاهاتن «تکیف» ئەکاتەوە لە دیاریکردنی هێڵی ڕەفتارو چالاکی یەکانیدا بەپێی ئەو شێوازە تایبەتی یەی کە ڕەووشتو خوونەریتی دەستەیەك لە خەڵکی دیاریکراو بە خۆی ئەگرێت بەڵام ئەمە مانای ڕۆشنبیری تاکە کەسی ناگەیەنێ.. بەڵکو لەمەدا مەبەست لە ڕۆشنبیری کۆوەڵە. وە یان مەبەست لە خەڵکی ئەو کۆمەڵەو ڕۆشنبیری یە گشتیو هاوبەشەکەیو لەوانەیشدا ڕۆشنبیری نموونەیی فرد لە کۆمەڵدا.

شێوازەکانی کارکردنو مۆرکی ڕەفتاری خەڵکی، هەمیشە لە ڕێگای ڕۆشنبیری یەوە شێوەی هەمەچەشنەی ڕەفتاری کۆمەڵایەتی پێکئەهێنێ، کە ئەویش بەردەوام لە نەوەیەکەوە ئەگوێزرێتەوە بۆ نەوەیەکی ترو نەوەکانی داهاتوو ئەبنە میراتگری ئەو نەریتو ڕەفتارانە بۆ نموونە لە هەموو کۆمەڵێکدا بەبێ جیاوازی : دایك منداڵەکەی ئەپێچێتەوە.. خەڵکی خواردن ئامادەئەکەن.. دۆستو ناسیار لە بەیەکگەیشتن سڵاو لەیەك ئەکەن.. کارئەکرێتو پشوو ئەدرێت.. ئاهەنگ ئەگێردرێتو جەژن ئەکرێت، ئەویش بەپێی ی مۆرکی ئەو ڕۆشنبیری یە کۆمەڵایەتی یە تایبەتی یەی کە لەم یان ئەو کۆمەڵەدا سەروەریتی وەرگرتووە.

وە لە بواری چالاکی ڕوحیدا دووبارە نموونەی تایبەتی هەیە بەم لایەنەش.. با بڵێین لە کاتێکا کە بەرهەمێکی هونەری هەڵئەسەنگێنین تەنیا سەرنجی توانای داهێنەرانەو بەهرەی هونەرمەندەکە نادەین، بەڵکو دووبارە سەرنجی ڕۆشنبیری یە گشتیو پیشەیی یەکەیشی ئەدەین.

بۆ نموونە : گۆرانی بێژێك دەنگێکی خۆشی هەیە.. بەڵام تەنیا ئەمە مەبەست نیە، بەڵکو پێویستە بزانین ئەو گۆرانی بێژە خاوەنی کام قوتابخانەیە، واتە ڕۆشنبیری یە هونەریو پیشەیی یەکەی.

وە یان لە ڕۆشنبیری یەکا کەوتبێتە بەر کارتێکردنی بەرهەمێکی هونەری تر.. هەمیشە جەماوەر سەرنجی کردەی داهێنەرانە ئەدات لەو بەرهەمە هونەری یەدا کە خۆی لە خۆیدا ڕەنگدانەوەی کارەساتو دیاردەکانی بەرهەمێکی هونەری ترە. ئەمە ئەوە دەرئەخات کە ئەو بەرهەمە هونەری یە.. یاوە یان (بەرهەمە هونەری یەکان بەگشتی) پەیکەرێکی داتاشراوی ڕۆشنبیری ڕابوردوو نی یەو بەس، بەڵکو دووبارە وەك ڕەگەزێك لە ڕەگەزەکانی ڕۆشنبیری ئێستا، بیرو هەستی نەوەکانی نوێی بەخۆ گرتووە.

وە سەرەڕای ئەمانەش زۆر جار ڕۆشنبیری مۆرکی زمانێك یان ڕەفتارێکی ڕەمزی ئەگرێتە خۆ، واتە ئەبێتە هەڵگری چەند مانایەکی ڕەمزی لە دەربڕینی شتێکی تایبەتیدا.

وە لە لایەکی ترەوە، ڕەفتاری مرۆڤ شتێکی ڕەمزی تایبەتی یە بە مرۆڤەوە بە پێچەوانەی هەڵسوکەوتی ئاژەڵەوەیە کە چەشتێکە لە ڕەنگدانەوە.

وە بەم چەشنە ڕۆشنبیری دیاردەیەکە لە دیاردە کۆمەڵایەتی یەکانو لە کۆمەڵ جیانا کرێتەوە، بەڵکو بەرهەمی کۆمەڵ خۆیەتیو وەك سیمایەکی تایبەتی بەخۆی، وەسفی تێکڕای چالاکی یەکانی مرۆڤ ئەکاتو شێوازی بیرکردنەوەو توانای سەرکەوتنی بەسەر جیهانی ئاژەڵدا دەرئەخات.